

*Др Александар Ђурђевић, редовни професор
Правног факултета у Новом Саду*

КЛИЦЕ СРПСКОГ ПАРЛАМЕНТАРИЗМА

Сажетак: *У овом раду обрађен је развитак институционалних облика представничке демократије у Србији. Обухваћено је време од Првог српског устанка до Устава из 1888. године, односно од устанничког саборавања до уобличавања парламентаризма. Евидентирано је одржавање свих српских скупштина према фазама уставног развитка и указано на њихова основа обележја.*

Кључне речи: *народна скупштина, парламентаризам, политичке странке, устав, европски утицај.*

Парламентарни живот представља императив сваке новоформиране државне заједнице. Гледано из ширег, социолошко-политиколошког, аспекта парламентаризам представља неку врсту устано-правно дефинисане и институционализоване делатности највишег носиоца државне власти преко којег политички субјекти покушавају да реализују своје програмске циљеве у датом времену и према усвојеним стандардима актуелне демократије. Настанак и развој српске државности, управо на специфичан начин, илуструје наведену друштвену тенденцију. Конституционализација државних органа одвијала се у дужем времену и сложеном процесу противуречних спољних и унутрашњих интереса и друштвених прилика. Империјални интереси Русије и Аустрије према Турској утицали су на унутрашње односе у Србији, па и на организацију државне власти. Ослобађајући се бремена прошлости држава у настајању тежила је прогресивним стандардима европског конституционализма. Успевала је у меру у

којој су друштвени субјекти и политички чиниоци били на нивоу датих историјских могућности. Успостављање и развој државности нису континуирано пратила ишчекивања и надања српског народа, која су била мешавина наслеђене прошлости и нејасних пројекција будућности. Васкрс државности од самог почетка одвијао се у условима недефинисане територијалне одређености и етничке целовитости. Тај тренд српски народ прати до данашњег дана.

Европска конституционалистичка теоријска и политичка изворишта утицала су, како на транзицију османског царства – Турске државе и повлачења са Балкана, тако и на рађајући српску државност. Чини се да је изостало проучавање интеракцијског односа између ових елемената у нашој државноправној историји. Стога и бројни аспекти политичких догађаја и уставноправних решења изгледају једноставнија, једностранја и замагљенија. У таквим условима свака минимизација и глорификација појединачних елемената (догађаја, аката, решења, личности) ствара искривљену слику стварности. О томе не треба водити рачуна само поводом јубиларних прослава, него и у сваком озбиљном проучавању протеклих догађаја. Истину увек замагљује бројна ограничења. Наша историјска грађа и одговарајућа политичка и уставноправна литература, ако није уништена, она је растурена, несистематизована и најчешће недоступна заинтересованим посленицима, истраживачима и широј јавности.

У уставном развоју Србије организација власти заузима посебно место и заслужује посебну пажњу. У периоду од 70.г. (од 1835. до 1903) „Србија је у току тих неколико деценија прешла огроман пут од заостале турске провинције... до слободне земље која се налазила у пуном развоју и у којој је с успехом могао да се остварује режим парламентарне демократије“.¹

СКУПШТИНЕ ПРВОГ УСТАНКА

Хронолошки приказ настанка и рада српских скупштина, од времена Првог српског устанка, па до Народне скупштине на Крфу 1918, представља грађу за проучавање историје нашег парламентаризма. То је заправо заоставштина нашег политичког живота и парламентарне историје у целини. Организација власти српске државе у настајању кретала се од, недемократског јединства власти, чији су носиоци били кнез и старешине, преко јачања улоге скупштине, као народног представништва са њеном –

---

¹ Др Миодраг Јовичић, *Уставност Србије*, Еко Плус и Ефект, Беоцин 1997, стр. 194.

претходном саветодавном улогом, до примене начела поделе власти и скупштином као носиоцем уставотворне и законодавне функције.

У Београдском пашалуку до 1804. године одржаване су кнежинске скупштине као традиционалне институције локалне аутономије. У њиховом раду учествовале су народне старешине једне кнежине. По избијању устанка кнежинске скупштине прерастају у нахијске скупштине, а од нахијских постају скупштине народа које сачињавају народне старешине целог пашалука и других побуњених подручја. Чланове тих – устаничких скупштина, чиниле су народне старешине као угледни представници војне и цивилне управе. Поред њих на скупштине су позивани и виђенији људи који касније, по правилу, постају функционери устаничке управе.

Скупштине у периоду Првог српског устанка представљале су институције обичајног права које су имале револуционарни карактер. У то време одржано је укупно 14 „скупштина народних“.² Устаничка скупштина у Орашцу 1804, у Остружници 1804, у Пећанима 1805, у Борку 1805, у Смедереву 1805, у Смедереву 1806, у Београду 1807, у Београду 1808, у Хасанпашиној Паланци 1809, у Београду 1810, у Београду 1811, у Тополи 1812, у Врећевшници 1812, и у Крагујевцу 1813. Према карактеру те скупштине се могу поделити на обичне (редовне), ванредне и тајне скупштине (скупштина одржана у Хасанпашиној Паланци).

Скупштине су трајале по неколико дана, одржаване су на отвореном простору, у портама манастира или државних установа. Скупштина је најчешће сазивао Карађорђе, док је ређе то чинио и Савет.

Временом устаничке скупштине су развијале своје надлежности тако да су поред аката и питања уставног карактера, доносиле одлуке о успостављању судова, организовале управну власт, одлучивале о ратним питањима, о зајмовима, утврђивале порезе и доносиле друге одлуке финансијског карактера, уређивале верска питања, решавале народне жалбе, позивале на одговорност, саслушавале и кажњавале поједине старешине за извршене злоупотребе. Народне скупштине првог устанка имале су веома широке надлежности наметнуте датим друштвеним условима. Њих су зачињавале истакнуте личности иницијатори устанка и сви други појединци који су својим делима успели да избију у прве редове.

У односу на време настанка, начин рада, састав чланова, делокруг надлежности, и начин одлучивања устаничке скупштине се не могу сматрати формираним институцијама представничке демократије. Оне су више производ ратних услова, нивоа политичке свести и одсуства државничког искуства, него пројектованих тежњи усмерених према парламентаризму.

---

² Назив који је, према архивским изворима, употребљаван у мемоарској грађи и устаничкој кореспонденцији.

СКУПШТИНЕ ДРУГОГ УСТАНКА

Постоји разлика у карактеру и садржају рада скупштина првог и другог устанка. Скупштине одржане у време другог устанка губе на значају у односу на скупштине претходног периода. Овим установама, које иначе нису ни спомињане у споразуму Марашлије и Милоша, није даван посебан значај. Сазиване су, по правилу, ради реализовања пореза и прегледа годишњих рачуна. Велике (главне) народне скупштине Милош је сазивао само изузетно када су решавана важнија питања односа са Турском и друга статусна питањима његовог положаја и наследном кнеженском достојанству законитих потомака.

У периоду од 1815. до 1830. године одржане су следеће скупштине: сабор у Такову (11.04.1815), Скупштина у Црнићу (19.12.1815), Ђурђевска скупштина у Београду (11.05.1816), Велика Скупштина у Београду (6.11.1817), Митровска скупштина (21.11.1824), Ђурђевска Скупштина у Крагујевцу (5.05.1825), Изванредна скупштина у Крагујевцу (27.05.1825), Ђурђевска скупштина у Крагујевцу (10.06.1826), Велика народна скупштина у Крагујевцу (14–18.01.1827), Тајна скупштина у Крагујевцу (14.05.1828), Митровска скупштина у Крагујевцу (8.11.1828), Народна скупштина у Крагујевцу (1.02.1829), Ђурђевска скупштина у Крагујевцу (10.05.1829) и Велика народна скупштина у Крагујевцу (24–28.01.1830).

За време Милошеве владавине, од првог Хатишерифа до његове оставке, одржано је 9 скупштина: Велика народна скупштина у Београду (од 30.11. до 1.12.1830), Народна скупштина у Крагујевцу (26–28.08.1831), Народна скупштина у Крагујевцу (23–25.01.1833), Велика народна скупштина у Крагујевцу (1–5.01.1834), Сретењска Велика народна скупштина у Крагујевцу (2.02.1835), Петровска народна скупштина у Крагујевцу (1.06.1835), Спасовданска скупштина у Крагујевцу (28.05.1837), Народна скупштина у Београду (13.02.1839) и Народна скупштина у Београду (12.06.1839).

У посматраном периоду одржано је укупно 24 скупштине. Сваке године скупштина је имала, у просеку, по једно заседање.

УСТАВОБРАНИТЕЉСКЕ СКУПШТИНЕ (1842–1858)

За време уставобранитеља одржано је 5 скупштина: Народна скупштина у Београду 2.09.1842, Митровска народна скупштина на Врачару

26.10.1842, Народна скупштина у Топчидеру, 4.06.1843, Национална скупштина у Крагујевцу 28.07.1843. и Светоандрејска народна скупштина у Београду 30.12.1858–31.01.1859.

Светоандрејска скупштина одржала је 46 пленарне седнице, трајала је 60 радних дана и донела је 385 одлука.

У претходном периоду, за време прве владе кнеза Михаила (1840) одржане су три скупштине у Београду: прва 5.03.1840; друга 20–28.08.1840. и трећа 10–11.08.1840.

НАРОДНА СКУПШТИНА ЗА ВРЕМЕ ДРУГЕ ВЛАДАВИНЕ МИЛОША И МИХАИЛА (1859–1868)

Аутори закона о народној скупштини донетим 1858. године очекивали су да ће ауторитет скупштине и представнички систем бити трајно обезбеђен. То се међутим није остварило. Народна скупштина у то време састајале су се сваке треће године, нису дуго трајале и није постојао континуитет у њиховом раду. Одсуство постојања и рада политичких странака са бирачким телом, није омогућило политизацију патријархалних сељачких маса. Седнице скупштине су имале три дела: подношење извештаја појединих министара о раду у протеклом времену, претрес предлога закона који су редовно усвајани и кратко разматрање посланичких предлога који су прихватани, одобравани или преношени влади на решавање.

Скупштине тога времена биле су још увек патријархално обојене, састављене од неписмених сељака, малобројне интелигенције и нису биле реални центар политичког одлучивања.

У том времену одржане су свега 4 скупштине: Малогоспођинска народна скупштина у Крагујевцу (8–24.09.1859), Преображенска ванредна народна скупштина у Крагујевцу (6–20.08.1861), Великогоспођинска народна скупштина у Београду (15.08–6.09.1864) и Михољска народна скупштина у Крагујевцу (29.09–13.10.1867).

ПОЛОЖАЈ СКУПШТИНЕ ПРЕМА УСТАВУ ИЗ 1869. ГОДИНЕ

У сељачким, патријархалним српским скупштинама до доношења Устава из 1869. године и после, све до 1881. није било организованих политичких странака. Реални друштвени и политички услови за време Устава из 1838. одсуство школоване интелигенције, непостојање слободе штампе, зборована и удруживања, нису погодвали, ни увођењу система представничке демократије ни развоју страначког живота. Но, и поред тога политички живот у Србији се постепено развијао. Од „русософила“, „туркофила“ за време Милоша, преко уставобранитеља, носилаца либералних идеја, школоване малобројне интелигенције у Француској, староконзервативаца, па до кнежевих квалификованих посланика, израстају контуре нових политичких субјеката чији се статус убрзо и правно регулише.

Намесничким уставом из 1869. године у Србији је уведен представнички систем, без парламентарне владавине. Њиме је Србија одређена као „наследна уставна монархија са народним представништвом“ (чл. 1. Устава). Народно представништво сачињавали су посланици „народом изабраних, и посланика које – Кнез бира. Скупштина је обична и велика (чл. 42. Устава). Према томе народно представништво означавало је народну скупштину састављену од изабраног представничког дома и именованог сената. Представничко тело је компромисно једномодно конципирано, састављено из обичне скупштине коју бира народ и посланика које бира кнез. „Кнез бира на свака три посланика по једног од своје стране из реда људи, који се одликују науком или искуством у народним пословима“ (чл. 45. Устава).

Положај Скупштине након усвајања устава остварен је под намесничком политичком паролом „ништа о народу без народа“.³ Тиме се оправдавало померање законодавне власти са Сабора на Скупштину. Намесничка влада добила је – сугестивну моћ над самом Скупштином – како каже Слободан Јовановић, успостављајући кооперативне односе са њом. На такво стање утицали су бројни разлози, а пре свега одсуство праве страначке активности, реално одсуство опозиције у Скупштини, општи страх у народу и у посланичким редовима након атентата у Топчидеру и др. Скупштина је у односу на владу имала марионетски положај.

---

³ Намесник Јован Ристић, поред ове, познат је као заговорник још две политичке девизе: о слободи која не негира јаку извршну власт и о узајамном поверењу народа и представничког тела.

Афирмацију уставног положаја Скупштине, као законодавног органа, требало је да паралелно прати и формална прокламација слободе штампе. Намеснички устав обликовао је Скупштину као „политички незрелу“ институцију између осталог и због стања у средствима информисања. Нови листови различите оријентације (политички, правни, економски, сатирични) брзо су ницали, али још брже гашени. Опозициони листови социјалистичке и либералне садржине притиснути полицијским надзором губили су политички утицај.

Најзначајнија промена у уставном систему организације државне власти односила се на проширење надлежности скупштине. Народна скупштина је, делећи законодавну власт са кнезом, почела да осваја законодавну функцију. То је био напредак у односу на претходно стање када су законодавну власт имали кнез и Савет. Скупштински систем постепено добија обележје парламентарне владавине (оставка Маринковићеве владе 1874. године, оснивање политичких странака 1881. године. Законом о судијама из 1881. године судска власт постаје независна од извршне власти).

Први пад једне владе пред скупштином догодио се 1874. године. Конзервативна влада Јована Маринковића приликом гласања у Скупштини, иако је добила поверење већине посланика, подноси оставку. Њен председник-министар спољних послова, европске оријентације и едукације, са пуном, политичком одговорношћу, подноси оставку сматрајући да му посланичка већина од 3 гласа не обезбеђује ауторитативан положај у представничком телу и повлачи се са положаја носиоца извршне власти.

На прагу независности Србија, још није имала институционализоване политичке субјекте али улази са изнијансираном сценом либерала, радикала и напредњака у настајању. Зачетке демократизације српског друштва поспешио је настанак политичких странака и појава школованих младих људи у иностранству. „Прва интелигенција у Србији допринела је идејном израстању сеоске и варошке буржоазије и њиховом политичком васпитању, јер је представљала предводника у борби за превазилажење страних и изградњу нових облика власти“.⁴ Школована већином у Француској и Немачкој преносила је идеје Запада прилагођавајући из реалним српским условима. Основна преокупација постаје народна скупштина, која се пројектује као највиша институција народне власти у контролише све друге политичке и државне организације и функције.

Са скупштином као органом законодавне власти на политичкој сцени Србије јављају се и политичке странке. Политички субјекти настају и прате српску револуцију као последица супротстављања кнежевског ли-

⁴ Др Слободанка Стојчић, *Борбе за скупштински систем у Србији XIX века*, Зборник радова Правног факултета у Нишу, 2005, стр. 114.

дерства, од Карађорђа, преко Милоша до Михајла, на једној страни и појаве прогресивних либералних политичких идеја Европе, на другој страни. Продор елемената парламентаризма у скупштинском саборовању потиснуо је ауторитативну позицију монарха. Радикали, посебно урбаног миљеа, користили су све могућности за афирмацију парламентарних вредности. Формирање политичких партија у Србији означава почетак парламентарног али и ванпарламентарног супротстављања и сукоба различитих идеолошких, теоретских и прагматичних политичких програма и активности.

На основу Закона о удружењима и зборовима из 1881. године формиране су следеће политичке странке: Народна радикална странка 20. јануара; Српска народна странка 22. јануара и Либерална странка 13. октобра исте године. Нешто касније на политичкој сцени јављају се Социјалдемократска странка 1903; Српска велика сељачка народна слога 1903. и Српска конзервативна странка 1914. године које нису оставиле значајнији утицај у скупштинском животу Србије.

Формирање Радикалне странке, са доминирајућим и бројним сељачким чланством, дало је подстрек страначкој активности и означило политички сукоб са носиоцем извршне власти. Борба између краља Милана и радикала постала је све огорченија и безкомпромиснија. Поразни резултати на скупштинске активности били су све очигледнији.

Партијски систем посматрао се овом приликом само као однос политичких снага у парламенту, а не као реални утицај странака у бирачком телу. У жижи интересовања је, пре свега, парламентарна, а не ванпарламентарна снага и утицај актуелних политичких странака. На тај начин се огледа примена нормативног модела изборног система на политички живот.

НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ ПО УСТАВУ ИЗ 1869, 1869–1888. ГОДИНЕ

За време важења Устава из 1869. па до 1888. године одржане су следеће скупштине:

- Велика народна скупштина у Топчидеру 20.06.1868;
- Велика уставотворна народна скупштина у Крагујевцу 10–19.06.1869;
- Народна скупштина у Крагујевцу, 14.09–25.10.1870;
- Народна скупштина у Крагујевцу редовни сазив, 5.09–24.10.1871; редовни сазив 24.09–25.10.1872; редовни сазив 15.11–31.12.1873;

- ванредни сазив 2–27.01.1874; редовни сазив у Београду 8.11.1874–13.03.1875;
- Народна скупштина у Крагујевцу редовни сазив 15.08.1875–21.01.1876;
  - Велика народна скупштина у Београд 14–16.02.1877; редовни сазив 19.06–24.07.1877; редовни сазив 24.06–25.07.1878;
  - Народна скупштина у Нишу редовни сазив 21.11.1878–20.01.1879; редовни сазив 1.11.1879–3.02.1880; ванредни сазив Крагујевац 11–25.05.1880;
  - Народна скупштина у Београду редовни сазив 30.12.1880–22.05.1881; редовни сазив 30.12.1881–22.06.1882; редовни и ванредни сазив 25.11.1882–11.01.1883;
  - Народна скупштина у Београду ванредни сазив 15–22.09.1883;
  - Народна скупштина у Нишу редовни сазив 6.05–16.06.1884; редовни сазив 3–23.06.1885;
  - Народна скупштина у Нишу редовни сазив 30.06–13.07.1886; редовни сазив 15.07–25.07.1886; редовни сазив 5.10–2.11.1886;
  - Народна скупштина у Београду редовни сазив 15.11.1887–11.01.1888;
  - Народна скупштина у Београду редовни сазив 15.03–16.04.1888.

ПОЛОЖАЈ НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ ПРЕМА УСТАВУ ИЗ 1888.

Према садржини политичких опредељења Устав из 1888. године представља компромис између радикала и краља Милана. Њиме се конституише, у основи, нови политички систем на принципима парламентарне грађанске демократије што је био очигледан пораз краљеве власти. „Борба између краља Милана и радикала, била је борба између два типа државног уређења. С једне стране, лични режим, бирократски систем, стајаћа војска, – с друге стране, парламентарни режим, локална самоуправа, народна војска... Парламентарни режим који је заваљујући радикалима победио, имало је да се накалеми на једну бирократско-милитаристичку државу“.⁵ Но, и поред тога либерална европска идеја о народном суверенитету, оличеним у скупштини изабраној општим правом гласа, постају императив младе српске интелигенције политички ангажоване и прогрес-

⁵ Слободан Јовановић, „Друга влада Милоша и Михаила (1858-1868)“, Београд, 1933.

сивно оријентисане. „А устави од 1888. и посебно 1903.г. могли су свима да покажу како су у Србији, у оквиру монархијског уређења, постојали основи слободног и демократског друштва. Српски устави били су у правом смислу речи пасоши ове младе државе, с којима је она могла да се креће у великом свету и да се, поредећи са другима, ничега не стиди“.⁶

Уставом је представничко тело заиста добило ингеренције законодавне власти, али та скупштина је – како каже Слободан Јовановић – била заправо сељачка и патријархална на којој се либерална интелигенција није могла ни чути, ни видети.⁷ Њен легитимитет, заснован на непросвећеном сељаштву, постао је параван бирократском режиму отуђене власти. Скупштина је пре била трибина здравог сељачког разума него суверени носилац народне власти. Но, и поред свега, скупштина је у односу на законодавство изједначена са краљем.

Намесничким уставом Народна скупштина није имала право законодавне иницијативе. Уставом из 1888. године чини се корак даље у проширењу њених функција. „Скупштини је дана законодавна иницијатива и њено буџетско право потпуно развијено. Али влада није ограничена скупштином само у области законодавства, већ је и њене чисто управне радње стављене под скупштински надзор. Први пут тада скупштини су, непосредним начином, обезбеђена права питања и интерпелације, анкете и истраге“.⁸

Устави Србије 1888. године и касније познају две врсте посланика. Једне су чинили посланици који су испуњавали опште услове предвиђене за ову уставну категорију, а други су били посланици са посебним условима – тзв. квалификовани посланици.⁹

Политичка одговорност министра као битно обележје парламентарне владавине добила је адекватнију уставноправну разраду. Министри нису више краљеви чиновници, могу бити народни посланици и подлежу

---

⁶ Др Миодраг Јовичић, *Ibidem*. стр. 196.

⁷ С.Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, књига прва БИГЗ и СКЗ, Београд, 1999. стр. 82.

⁸ Слободан Јовановић, *Ново уставно питање у XIX веку*, Српски књижевни гласник, Књ. XIX, Београд 1905, стр. 589-90.

⁹ Према чл. 100 Устава Србије из 1888. године услови за избор кодификационих посланика били су алтернативно постављени:

- завршен факултет у Србији или иностранству;
- или стечена виша стручна спрема која стоји у реду факултета
- или (и без факултета) обављање функције председника или потпредседника народне скупштине
- или обављање функције министра и дипломатског агента
- или обављање функције председника, потпредседника и члана Државног савета
- или генерали и пуковници у пензији.

политичкој и кривичној одговорности. Те две новине: квалификовани посланици и министарска одговорност дају значајан подстицај развоју парламентаризма и означавају победу грађанских демократских принципа.

Српска народна скупштина по Уставу из 1888. па до 1894. године одржала је следеће седнице:

- Велика (Уставотворна) народна скупштина, Београд, 10–22.12.1888;
- Велика народна скупштина Београд, 1.10.1889–18.04.1890;
- Народна скупштина, Београд, редовни сазив 1.11.1890.–31.03.1891;
- редовни сазив 28.12.1891–31.03.1892;
- Народна скупштина, Београд, 28.03–1.04.1893;
- Народна скупштина, Београд, ванредан сазив 1.06–9.08.1893;
- редовни сазив 1.09.1893–12.01.1894.

Формирање политичких странака означава преломни моменат у српској државноправној историји. Започиње ново време оживљавања либералних западноевропских идеја и установа и тврдокорног покушаја њиховог негирања. Конфронтација различитих идеолошко-друштвених и политичких пројеката изражава се, како на парламентарном, тако и на ванпарламентарном нивоу. Настаје време стицања нових демократских искустава и уобличавања парламентарног монархизма.

Парламентаризам у Србији се уводи постепено са развојем уставности и на специфичан начин одражава друштвене прилике и политичке тенденције. Ослобађајући се бремена прошлости држава у настајању тежила је прогресивним стандардима европског конституционализма.

Преко скупштина првог устанка, које су биле специфичан облик уставног саборавања, скупштина другог устанка, па до динамичне активности представничких тела независне државе Србија, развијајући демократске политичке процесе, стиче нова демократска искуства. Оживљавају либералне западноевропске идеје и уобличава се парламентарни монархизам.

Распламсавање политичких борби између странака, а пре свега радикала, и владара резултат је сучељавања два модела државног уређења: личне краљеве власти и бирократског система, на једној и залагања радикала за парламентаризам и локалну самоуправу, на другој страни. Сукоб два државна концепта – како каже Слободан Јовановић, разрешава се у корист скупштине и политичких страна. “Бирократски систем уступо је место демократији у повоју”.¹⁰

¹⁰ Радош Љушић, *Историја српске државности*, САНУ огранак у Н. Саду, Нови Сад, 2001, стр. 209.

Народна скупштина према важећем Уставу из 1869. године одржала је од 1984-1901. године следеће седнице:

- Народна скупштина у Нишу редовни сазив 13–20.04.1894; Ванредни сазив 24.06.–19.12.1895; редовни сазив 12.11.1895.–8.02.1896; Редовни сазив 7.10.–19.12.1896;
- Народна скупштина у Београду ванредан сазив 29.06–12.07.1897;
- Народна скупштина у Нишу ванредан сазив 16.07.1898–11.01.1899; Редовни сазив 17.06–15.07 1898; редовни сазив 20.09.1899–29.01.1900; Редовни сазив 29.11.1899–19.01.1900.

НАРОДНА СКУПШТИНА ЗА ВРЕМЕ ВАЖЕЊА АПРИЛСКОГ УСТАВА 1901–1903.

Устав из 1901. године не познаје више Велику народну скупштину већ наводи дводомно представничко тело. „Законодавну власт врши краљ са Народним представништвом и Сенат“ (чл. 43. Устава). Овим решењем остварено је заправо давнашње залагање Народне странке. Велика народна скупштина је изостављена на изричит захтев краља Александра. Са њеним укидањем омогућено је да се уставни закони мењају према редовној законодавној процедури.

Задржана је установа квалификованих посланика који постају чланови Сената.

Априлски устав је остао недоречен у развијању парламентарног модела власти због занемаривања два битна принципа: одсуства могућности спајања функције посланика и министра и немогућности изнуђивања оставке владе одобравањем предлога буџета од стране скупштине.

За време важења Априлског устава одржане су две седнице српске скупштине.

- Народно представништво (Народна скупштина и Сенат) у Београду редовни сазив 1.10.1901.– 11.05.1902.
- Редовни сазив у Београду 11–25.06. 1902.

Устав из 1903. године донет после убиства краља Александра Обреновића, „може се назвати револуционарним уставом“¹¹ што свакако из савременог становишта звучи као претеривање. Ипак, овим актом обезбеђене су уставне претпоставке за увођење парламентарне владе по ен-

---

¹¹ Ј.М. Продановић, *Уставни развитак и уставне борбе у Србији*, Геца Кон, Београд.

глеском моделу.¹² Утицај енглеског модела организације државне власти као „мајке парламентаризма“ у Србији постаје све очигледнији. Владавина нове династије, на челу са Петром Карађорђевићем, у нашој уставноправној историји обележена је као доба парламентаризма.¹³ Његов зачетак уочавамо још од 1989. године, али без видљивих резултата.

„Деценија која је уследила често се назива златним добом политичке власти у Србији, ако не и на Балкану. Таква оцена је релативна“.¹⁴ Србија је, поред Француске и Швајцарске постала земља са најширим гласачким правом, што је стварало слику широких демократских слобода.

НАРОДНА СКУПШТИНА ПРЕМА УСТАВУ ИЗ 1903. 1903-1918.

- Народна скупштина у Београду 2.–17.06.1903;
- Народна скупштина ванредни сазив 16–30.09.1903;
- Народна скупштина редовни сазив 1.10.1903.–23.03.1904;
- Народна скупштина редовни сазив 1.11.1904.–3.03.1905;
- Народна скупштина ванредан сазив 8–17.05.1905;
- Народна скупштина редовни сазив 25.07–5.08.1905;
- Народна скупштина редовни сазив 1.10.1905–19.04.1906;
- Народна скупштина ванредан сазив 25.06–22.07.1906;
- Народна скупштина редовни сазив 1.10.1906.–7.07.1907;
- Народна скупштина редовни сазив 1.10.1907–25.03.1908;
- Народна скупштина – први ванредни сазив 1.06–7.08.1908;
- Народна скупштина – други ванредни сазив 27–30.09.1908;
- Народна скупштина редовни сазив 1.10.1908–4.04.1909;
- Народна скупштина редовни сазив 1.10.1909–12.06.1910;
- Народна скупштина редовни сазив 1.10.1910–19.06.1911;
- Народна скупштина редовни сазив 1.10.1911–12.02.1912;
- Народна скупштина– први ванредни сазив 19.04–30.06.1912;
- Народна скупштина други ванредни сазив 20–30.09.1912;

---

¹² Љубомирка Кркљуш, *Правне историје српског народа*, Прометај, Нови Сад 2002, стр. 320-430.

¹³ Драгослав Јанковић, Мирко Мирковић, *Државноправна историја Југославије*, Београд 1987, стр. 141.

¹⁴ Стеван К. Павловић, *Историја Балкана 1804-1945*, друго издање, СЛЮ Београд 2004, стр. 256.

- Народна скупштина редовни сазив 1.10.1912.–16.06.1913;
- Народна скупштина редовни сазив 1.10.1913–19.06.1914;
- Народна скупштина у Нишу – ванредни сазив 14.07. 1914–10. 1915;
- Народна скупштина у Нишу – ванредни сазив 20.,01. до повлачења Народне скупштине у одступању, 10, 11. и 12. 1915;
- Народна скупштина на Крфу 28.08–9.10. 1916;
- Народна скупштина на Крфу 12.02.–14.04. 1918;
- Престанак Српске народне скупштине 14–21.12. 1918.

Устав из 1903. уз четири покушаја његове промене, примењиван је све до 1918. године. За то време организовано је пет опшних избора за представничко тело. Заказани избори 1914. године нису одржани због избијања Првог светског рата.

Након извршене уставне и династичке промене на политичкој сцени Србије остају Радикална, Либерална и Народна странка. Пред преврат (29.05.1903) формирана је Самостална радикална странка, крајем јула 1903. године организована је Српска социјална демократска странка, а крајем октобра Српска народна сељачка странка. Либерални се дела на Националну и на Демократску странку да би се спојили у Народну странку. На политичкој сцени Србије у овом периоду доминира Радикална странка, док је утицај осталих странака био минималан. „Са добром штампом и добрим вођством коме је на челу стајао Никола Пашић, радикали су ушли у сељачке масе и постигли један од највећих успеха у српској политичкој историји“.¹⁵ Либерали и напредњаци на изборима се појављују као коалициони партнери. У складу са политичком снагом партија у ово време преовлађују хомогене, а мање коалиционе владе.

Демократска садржина устава из 1903. године, ауторитативно представничко тело и дефинисани политички субјекти ударили су чврсте основе парламентаризму. „Чињеница да ни у ратовима није окрњено ни ограничено иједно право Народне скупштине говори у прилог да је србијанско друштво било зрело за демократску владавину“.¹⁶

Након изгласавања Устава из 1903. године било је четири предлога за његову промену (1907, 1909 и два у 1910). Они су прочитани у Скупштини, али о њима није одлучивано, тако да је остао на снази све до стварања нове државе заједнице Срба, Хрвата и Словенаца. Успостављена демократска пракса рада Скупштине није имала амбиције за новим уставноправним креацијама.

---

¹⁵ Чедомир Марковић, Милош Н. Брашић *Југословенска народна скупштина сабори*, Београд, *Скупштина Краљевине Југославије 1937*, стр. 101.

¹⁶ Радомир Љушић, *Ibidem* стр. 220.

Од избијања Првог српског устанка до 1903. године, ослобађајући се од турског ропства, у Србији је вођена сурова борба између народа и олигархијског вођства. За то време доношени су и мењани уставни закони, дизане су буне, организоване завере, проглашаване и гушене грађанске слободе и права, мењане династије, претеривани и ликвидирани владаоци, сазиване и распуштене скупштине. „Србија није имала потпуну еволуцију у уставном развоју, него само нагла подизања и рушења. Устави су били као куће на песку, одувао их је први јачи политички ветар. Снага многих генерација трошила се и расипала у борби за основна уставна права и слободе без којих се није могао ни остварити национални идеал спорског народа ни постићи поуздан културни и привредни напредак“.¹⁷

Током читавог века развијала се идеја о државности, држави и њеним институцијама, а посебно скупштини као истинском народном представништву. „Државна независност требала је народу ради његовог ослобођења од Турака; јака државна власт требала је династији ради њене сигурности; уставно и парламентарно уређење државе требало је странкама ради њихове владе. Хранећи се састојцима национализма, династичаштва, страначарства, државна је идеја стално јачала“.¹⁸

---

¹⁷ Јаша М. Продановић, *Уставни развој и уставне борбе у Србији*, Геца Кон, Београд.

¹⁸ Слободан Јовановић, *Влада А. Обреновића*, књига друга, Београд, БИГЗ, 1980, стр. 374.

*Aleksandar Đurđević PhD, Ph.D. Full professor
Novi Sad School of Law*

Serbian Road from Gatherings to Parliamentarism

Abstract

This work is dedicated to the genesis of the parliamentarism in Serbia. The emergence and development of Serbian statehood is closely related with the development of parliamentary life. Delivering itself from the burthen of the past, this state in creation strived for the progressive standards of the European constitutionalism. It was successful to the extent in which the social subjects and political factors were up to the level of the given historical capabilities. The resurrection of statehood from the very beginning was carried out in the atmosphere of undefined territory and ethnic integrity. Over the next few decades from a backward Turkish province, Serbia became a free country in which the regime of parliamentary democracy was gaining ruts.

The idea of statehood, state and its institutions was essentially based on the parliament as the true representative of the people.